

УДК: 342.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.3>

РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ТА СУДОЧИНСТВА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ ДРУГОГО КРАЙОВОГО УРЯДУ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА (КІНЕЦЬ 1938 р. – ПОЧАТОК 1939 р.)

Грін О.О.,
*старший викладач кафедри
адміністративно, фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету*

Грін О.О. Реформування судової системи та судочинства Карпатської України в період діяльності другого крайового уряду Августина Волошина (кінець 1938 р. – початок 1939 р.)

На сучасному етапі розвитку правової науки актуальним є історико-правове дослідження національної системи судових органів та проблем її реформування. Перехід України від тоталітаризму до демократичної, правової, соціальної держави сприяв становленню нової системи судових органів, покликаних відповідати новим історичним умовам суспільного розвитку та світовим стандартам.

Значної актуальності набуває проблема визначення ролі і місця судової влади у правовій державі, необхідними умовами побудови якої є утвердження самостійності й незалежності цієї влади, удосконалення існуючої системи взаємовідносин її органів з іншими гілками влади, оптимальне збалансування механізму їх взаємодії й взаємного контролю. Оскільки території сучасної України на протязі історії входили до складу різних державних утворень, цікавим і важливим в аспекті означеної проблеми є аналіз реформування судової системи та судочинства на цих територіях.

Стаття присвячена реформуванню судової системи та судочинства Карпатської України, яка пройшла своєрідну еволюцію від автономності до федеративного устрою у складі Чехословаччини і проголошення незалежності (кінець 1938 р. – початок 1939 р.). В ній проаналізовано процес евакуації та реформування різних судових органів, викликаних рішенням першого Віденського арбітражу (2.10.1938 р.) про передачу значної частини територій Чехословаччини до Угорщини, Конституційний закон про автономію Підкарпатської Русі від 22.11.1938 р. № 328 у частині функціонування, компетенції та принципів формування судової влади а також розпорядження другого крайового уряду А. Волошина щодо процедури та принципів судочинства в краї.

Ключові слова: судова система, судочинство, Карпатська Україна, реформування, територіальна компетенція, евакуація, красвий суд, окружний суд, Вищий суд, конституційний закон, судова справа, розпорядження уряду, Підкарпатська Русь, автономія, Віденський арбітраж, відділ Верховного суду.

Hrin O.O. The reform of the court system and judiciary of the carpathian ukraine dur-ing the period of the second regional government of augustin woloshyn (end of 1938 - early 1939).

At the current stage of the development of legal science, the historical and legal research of the national system of judicial bodies and the problems of its reform is relevant. The transition of Ukraine from totalitarianism to a democratic, legal, social state contributed to the formation of a new system of judicial bodies, designed to meet the new historical conditions of social development and world standards.

The problem of determining the role and place of the judiciary in the legal state, the necessary conditions for the construction of which are the affirmation of the autonomy and independence of this authority, the improvement of the existing system of relations between its bodies and other branches of government, and the optimal balancing of the mechanism of their interaction and mutual control, is gaining considerable relevance. Since the territories of modern Ukraine have been part of various state entities throughout history, the analysis of the reform of the judicial system and the judiciary in these territories is interesting and important in terms of the given problem.

The article is devoted to the reform of the judicial system and judiciary of Carpathian Ukraine, which underwent a kind of evolution from autonomy to a federal system within Czechoslovakia and the declaration of independence (end of 1938 – beginning of 1939). It analyzes the process of evacuation and reformation of

various judicial bodies caused by the decision of the first Vienna Arbitration (October 2, 1938) on the transfer of a large part of the territories of Czechoslovakia to Hungary, the Constitutional Law on the Autonomy of Subcarpathian Rus dated November 22, 1938 No 328 in terms of functioning, competence and principles of the formation of the judiciary, as well as the order of the second regional government of A. Voloshyn regarding the procedure and principles of the judiciary in the region.

Key words: judicial system, judiciary, Carpathian Ukraine, reform, territorial competence, evacuation, regional court, district court, Supreme Court, constitutional law, court case, government order, Subcarpathian Rus, autonomy, Vienna arbitration, Supreme Court division.

Постановка питання. На сучасному етапі розвитку правової науки актуальним є історико-правове дослідження національної системи судових органів та проблем її реформування. Перехід України від тоталітаризму до демократичної, правової, соціальної держави сприяв становленню нової системи судових органів, покликаних відповідати новим історичним умовам суспільного розвитку та світовим стандартам.

Значної актуальності набуває проблема визначення ролі і місця судової влади у правовій державі, необхідними умовами побудови якої є утвердження самостійності й незалежності цієї влади, удосконалення існуючої системи взаємовідносин її органів з іншими гілками влади, оптимальне збалансування механізму їх взаємодії й взаємного контролю. Оскільки території сучасної України на протязі історії входили до складу різних державних утворень, цікавим і важливим в аспекті означеної проблеми є аналіз реформування судової системи та судочинства на цих територіях.

Автор ставить собі за мету висвітлити питання реформування судової системи та судочинства Карпатської України в період діяльності другого крайового уряду Августина Волошина (кінець 1938 р. – початок 1939 р.).

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з російською агресією проти України багато аспектів вітчизняної та красної історії необхідно переоцінити, відомим подіям та фактам надати нове смислове навантаження. Одним з таких періодів історії краю були події кінця 30-х років, коли Карпатська Україна пройшла своєрідну еволюцію від автономності (жовтень 1938 р.) до федеративного устрою (22 листопада 1938 р.) і проголошення незалежності 14-15 березня 1939 р. На думку М. Вегеша, Карпатська Україна стала самостійною державою, що було прогресивним явищем, бо Закарпаття нарешті з небуття прийшло до своєї державності [1, с. 423].

Як і в наш час, міжнародна ситуація, яка склалася напередодні Другої світової війни, зокрема рішення Мюнхенської конференції, конференції в Комарно, Віденського арбітражу свідчили про початок „гібридної війни” проти молодшої автономної держави. Задля об'єктивності зазначимо, що 25 листопада 1938 р. уряд А. Волошина видав розпорядження про затвердження української мови як державної [2, с. 32], а 30 грудня того ж року прийняв рішення про одночасне вживання двох назв краю - „Підкарпатська Русь” і Карпатська Україна. Це тривало до 15 березня 1939 року, коли Соїм прийняв закон в якому чітко записав „Назва держави є : Карпатська Україна” [2, с. 16]. С. Віднянський і М. Вегеш розцінили дозвіл Праги вживати, поряд з назвою „Підкарпатська Русь”, також назву „Карпатська Україна” та запровадження державної української мови як завершення перемоги українства над русофільством [3, с. 185–187].

Повертаючись до питання гібридної війни, відзначимо, що Є. Магда визначає її як „сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей”. На думку вченого „до базових компонентів гібридної війни можна зарахувати традиційні та нестандартні загрози, тероризм, підривні дії, новітні або нешаблонні технології, аби протистояти перевагам противника у військовій силі. Головна відмінність гібридної війни від агресії – в інтенсивності застосування зазначених засобів” [4, с. 263]. Відзначимо, що всі вищезазначені компоненти гібридної війни мали місце під час подій кінця 30-х років у Карпатській Україні.

Аналізуючи процес реформування судової системи та судочинства кінця 1938 р. – початку 1939 р. слід зазначити, що у демократичній Чехословаччині 20-х – 30-х років ХХ ст. судова гілка влади діяла самостійно, незалежно від інших. Вона складалася із Конституційного суду (7 чол.), до компетенції якого входили проблеми конституційного права; найвищого суду (5 чол.), що займався питаннями цивільного та кримінального права та найвищого адміністративного суду (7 чол.), який розглядав питання адміністративного та фінансового права [5, с. 19]. Цивільними та кримінальними справами в нижчих інстанціях займалися також суди першого та другого ступенів [5, с. 19]. У системі третьої

влади важлива роль відводилася також інституту прокуратури на чолі з генеральним прокурором республіки. Незважаючи на повну самостійність і незалежність, органи судової влади не мали права законодавчої ініціативи [5, с. 19].

Конституція ЧСР передбачала також наявність Конституційного суду до компетенції якого ст.2 Основного Закону (вступний розділ) віднесла завдання приймати рішення про те, чи відповідають закони Чехословацької республіки і закони Союму Підкарпатської Русі принципу, за яким Конституція і її складові частини можуть змінюватися або доповнюватися тільки законами, визначеними як конституційні [6, Castka XXVI, s. 255]. Механізм функціонування Конституційного суду забезпечувався Законом про Конституційний суд, який було прийнято Національними Зборами 9 березня 1920 р. Він складався з сімох членів: по 2 члени обиралися від Верховного суду і Вищого адміністративного суду, а 3-х членів призначав президент за пропозицією Палати депутатів, Сенату і Союму Підкарпатської Русі. До скликання Союму це робив Президент республіки з подачі влади, в даному випадку з подачі Цивільного Управління [7, с. 121]. Конституційний суд був тим органом, який встановлював, що певний звичайний закон не діє, оскільки суперечить Конституції. Його прерогатива не поширювалась на конституційні закони [6, Castka XXVI, s. 370–371].

Аналізуючи питання організації судової системи та судочинства у краї вказаного періоду В. Лемак зазначав, що „в домюнхенській Чехословаччині на Підкарпатській Русі функціонувала класична для правової держави модель судової системи: окружні суди, Крайовий суд в Ужгороді, «підкарпатський відділ» Верховного суду ЧСР у Кошиці» [8, с. 106]. Питання регулювання державно-правових відносин цієї території з центральними органами влади входило до компетенції Конституційного суду республіки [8, с. 106].

Закон „Про тимчасове регулювання правового статусу губернатора Підкарпатської Русі і про організаційні заходи в зв'язку з цим” від 26 червня 1937 р. № 172 був останнім законодавчим актом Чехословацької влади під час домюнхенського періоду існування ЧСР щодо вирішення правового статусу краю. На думку більшості дослідників даної проблеми ні ця правова норма, ні інші зазначені вище законодавчі заходи, не вирішили в достатній мірі питання управління Підкарпатської Русі як автономної одиниці у складі Чехословаччини.

11 жовтня 1938 р. було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А. Бродій – лідер русофільського напрямку в краї [9, с. 113]. На першому засіданні 15 жовтня 1938 р. були розглянуті й затверджені основні органи управління, які склалися з 9 міністерств, а також їх функцій. Незабаром прем'єра А. Бродія було звинувачено в державній зраді, після чого він був заарештований в Празі. Новим прем'єром - міністром було призначено А. Волошина, який 25 жовтня 1938 р. сформував новий уряд з представників українського напрямку [9, с. 114]. Автономний уряд Карпатської України після рішень першого Віденського арбітражу перемістився до Хуста. Він складався з 4 міністерств: внутрішніх справ, шкільництва, справедливості (юстиції) і комунікацій [10, с. 27]. Кожне окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів) [10, с. 27].

Незважаючи на наростаючу соціально-економічну і політичну кризу на урізаній території розбудова Карпато-Української держави розпочалася досить швидкими темпами. Здійснювалась підтримка із-за меж Закарпаття, організовувався збір коштів, медикаментів, продовольства тощо. Водночас, слід погодитися з думкою про те, що зовнішньополітична проницька орієнтація уряду Карпатської України, розрив її зв'язків, насамперед торговельно-економічних, з іншими частинами Чехословацької республіки й загострення українсько-чеських відносин, відмова від пошуку можливих компромісів зі своїми агресивними сусідами - Угорщиною та Польщею, надмірне й невинуватене сподівання на підтримку ззовні, насамперед з боку Німеччини, та допомогу української діаспори теж не сприяли успішному розвитку державотворчих процесів у краї [11, с. 305-306].

Ще 25 жовтня чехословацький уряд на прохання нових керівників офіційно припинив діяльність усіх політичних партій краю. Уряд Карпатської України виконав вказівку Праги про розпуск партій лише 20 січня 1939 р. Ухвалюючи це рішення уряд Карпатської України припустився грубої юридичної помилки, адже це рішення означало, що з парламенту і сенату Чехословаччини автоматично виключалися всі депутати від цих партій. Не врятувало становище й те, що 6 лютого 1939 р. уряд Карпатської України новим розпорядженням змінив своє попереднє рішення. Зміни полягали в тому, що перше розпорядження про розв'язання політичних партій не стосувалося аграрної, соціал-демократичної, народно-соціалістичної та християнсько-народної партії, представники яких увійшли до складу „Українського Національного Об'єднання” (УНО), котре постало ще 24 січня й уособлювало увесь проукраїнський політикум краю [12, с. 34–37].

Автономний уряд А. Волошина намагався організувати судову систему та судочинство Карпатської України, яка у порівнянні з попередніми двадцятьма роками розвитку пішла на спад. Причина полягала в тому, що уряд постійно опинявся перед економічними та міжнародними проблемами, які вимагали негайного вирішення. У перші місяці після жовтня 1938 р. у цій сфері на території краю відбулися зміни, детерміновані як зовнішніми (рішення Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р.), так і внутрішніми (воля автономного уряду) факторами [13, с. 82]. 9 листопада 1938 р. Верховний суд республіки почав діяти в Левоче (сучасна Словаччина), куди він евакуювався з Кошіце, яке відійшло до Угорщини [14, ф. 577, оп. 1, спр. 4, арк. 4].

14 листопада міністерство юстиції в Хусті отримало від управляючого Краєвого суду Пежанського листа, в якому той повідомляє, що Краєвий суд перебрався з Ужгороду до Великого Березного, туди ж прибула Державна прокуратура, очолювана Тарасевичем [10, с. 31]. Ужгородський окружний суд був евакуюваний частково до села Анталовці, де під керівництвом Є. Петрецького почав діяти, а частково – до В. Березного [10, с. 31]. Всього з Ужгороду „було привезено 9 залізничних вагонів судового маєтку” [10, с. 31]. У листі ставилось питання про недостатність персоналу канцелярії краєвого суду. Сповіщалося також про вже зроблені кроки: „... тутешній Криєвий суд повідомив вже окружний суд в Ниж. Верецках о тім, що зачав урядувати. Одночасно нав’язує зв’язки з Свалявою, щоби пересвідчитися, чи і в якій степені була там переведена евакуація окружного суду з Мукачева. Земельна книга окружного (уряду) суду в Ужгороді була частинно перевезена до Анталовець, а именно були перевезені земельні книги тих громад, котрі лишаються безсумнівно на нашій боці” [10, с. 32].

Крім того, Краєвий суд запропонував уряду А. Волошина своє бачення структури органів судівництва в західних районах Підкарпатської Русі: „ліпше є придержуватися системи, яка володіє в Чехах, себто організувати більше малих окружних судів з обсадою 1 до 2 суддів, чим творити великі судові округи. Рекомендується в веде сего, щоби в Перечині був зоорганізований новий окружний суд для Перечинського політичного округу и для части Ужгородського округу на північ від Ужгороду. Округ краєвого суду в Ужгороді складався з окружних судів в Ужгороді, Вел. Березнім, в Мукачеві і Ниж. Верецках. Тепер би можна створити 5 менших окружних судів, а именно в Перечині, Вел. Березнім, Анталовцях, Сваляві і Ниж. Верецках, котрі при невеликій обсаді могли би добре обслужити околичний край, причім був би взятий огляд на погані комунікації” [14, ф. 577, оп. 1, спр. 4, арк. 6-7].

Юридично розв’язати проблему автономії краю повинні були наступні нормативні акти: „Конституційний закон про автономію Підкарпатської Русі” від 22 листопада 1938 р. № 328 та Декларація уряду Чехословаччини „Про новий текст розпоряджень про автономію Підкарпатської Русі” від 12 грудня 1938 р. Структурно Конституційний закон № 328 складався з 2 розділів, 2 частин, 5 глав та 19 параграфів [15, с. 235–241]. У першій частині була передбачена процедура узгодження законів, які діють (приймаються парламентом Чехословаччини і Союмом Підкарпатської Русі). Остаточною інстанцією, яка вирішувала спір між ними був Конституційний суд ЧСР. Артикул 5 вказував конкретний термін виборів до першого Союму Підкарпатської Русі: вибори належало провести не пізніше п’яти місяців від дати їх проголошення [15, с. 236]. Передбачалася процедура проведення виборів на основі Закону „Про вибори до крайових і районних представництв” від 14 липня 1927 р. У другій частині цього закону йшлося про те, що Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехословацької республіки і її назву встановить Союм Підкарпатської Русі [15, с. 237].

Окремо регулювалися питання законодавчої влади (§§ 4–9), які стосувалися компетенції чехословацького парламенту (визначено 12 пріоритетних напрямів) та місцевого Союму. Зокрема, визначено законодавчу компетенцію Союму Підкарпатської Русі як верховного владного органу краю, який мав бути обраний загальним, безпосереднім, таємним голосуванням згідно з принципом пропорційного представництва [16, с. 531].

Конституційний закон врегулював питання функціонування, компетенції та принципів формування виконавчої влади (§§ 10–16) та судової влади (§§ 17–19). Параграф 13 встановлював, що службовцями центральної державної адміністрації на території Підкарпатської Русі мали бути передусім громадяни Підкарпатської Русі [15, с. 240]. Судову владу на території Підкарпатської Русі віддано чинним на її території судам, а при Найвищому суді в м. Брно мала бути створена спеціальна колегія для Підкарпатської Русі [16, с. 531].

28 листопада 1938 р. Рада Міністрів Підкарпатської Русі повідомила апарат Міністерства юстиції в Хусті про те, що на прохання президента Верховного суду республіки п. Грегора „заступники мініс-

терства судівництва” п. Комаринський та п. Дутка за наданими ним повноваженнями А. Волошином „переберуть і перевезуть” майно і документацію відділу Верховного суду для Підкарпатської Русі до м. Хуст [14, ф. 577, оп. 1, спр. 4, арк. 15].

9 грудня 1938 р. Президія Верховного суду в Левочі прийняла рішення про структуру окружних судів на територіях, які залишилися від окружних судів в містах Ужгород і Мукачево. Замість них утворювалися окружні суди у В. Березному (охоплював рештки колишнього Ужгородського і більшу частину Мукачівського округів), у Н. Верецьках (частина Мукачівського округу) та в с. Іршава (тре-тя частина колишнього Мукачівського округу з селами Завидово, Станово, Залуж, Лалово, Негрово, Арданово, Дунковиця, Доробратово). В якості вищих судових інстанцій для цих окружних судів були створені 2 краєві суди: у В. Березному та в Хусті [14, ф. 577, оп. 1, спр. 4, арк. 21].

Судова справа в Карпатській Україні остаточно отримала юридичне закріплення виданням ряду розпоряджень від 16 січня 1939 р. Їх діяльність розпочиналася з 1 лютого. Одне з них стосувалося процедури судочинства, в якому зазначалося про діяльність краєвих судів у В. Березному і Хусті та про ведення карних справ [14, ф. 577, оп. 1, спр. 4, арк. 15]. Іншим розпорядженням уряд А. Волошина створював у краї Вищий суд і „вищу державну прокуратуру”. На думку В. Лемака, це означало, що Підкарпатська Русь поступово здобувала всі державно-правові атрибути суб’єкта федерації [8, с. 109]. Згідно цього розпорядження з під юрисдикції Верховного суду в м. Кошице вилучався округ краєвого суду в м. Хуст, а також частини колишнього краєвого суду в м. Ужгороді та Берегові (окружні суди у В. Березному, Н. Верецьках, Іршаві, Севлюші та залишки колишніх окружних судів в Ужгороді і Мукачеві [14, ф. 577, оп. 1, спр. 3, арк. 34]. Ліквідувався також відділ Верховного суду в м. Кошице, створений розпорядженням уряду ЧСР № 634 від 3 грудня 1920 р. Для округів краєвого суду в Хусті та В. Березному створювався „колегіальний суд II столиці з осідком в Хусті, який урядово зовеся: „Вищий суд в Хусті...” [14, ф. 577, оп. 1, спр. 3, арк. 34]. Він складався з „такого судейського, помічно-судейського, рахункового та канцелярійного персоналу: 1 президента вищого суду в II стіпниці функційно-службової ранги, 5 надрадників в V стіпниці функційно-службової ранги...” [14, ф. 577, оп. 1, спр. 3, арк. 34]. Вказане розпорядження „заступником президента вищого суду” визначало „по-порядку найстаршого члена судейської колегії”. У вищому суді в м. Хуст створювалась „вища державна прокуратура на чолі з вищим прокурором”. Його заступниками були державні прокурори в м. Хусті та В. Березному. Діяльність вищого суду і вищої державної прокуратури почалася з 1 лютого 1939 р. [14, ф. 577, оп. 1, спр. 3, арк. 34].

Третім розпорядженням з 1 лютого 1939 р. було запроваджено виконання у краї Закону ЧСР „Про охорону республіки”, та принципів судівництва таких справ у краєвому суді в Хусті [14, ф. 577, оп. 1, спр. 3, арк. 28]. Згідно четвертого розпорядження хустського уряду від 16 січня 1939р. „Про становлення осідків і обводів судів та урядів публичної обвини” окружні суди утворювались у Перечині, Середньому, Сваляві, В. Березному, Н. Верецьках, Іршаві, Севлюші, Хусті, Воловому, Тячеві [14, ф. 577, оп. 1, спр. 3, арк. 22–25]. У § 2 закріплювався розподіл охоплення судів II інстанції: „1) Для обводів окружних судів в Перечині, в Середнім, в Сваляві, у Великім Березнім та в Нижніх Верецьках установлюється краєвий суд та державна прокуратура з осідком у Великім Березнім; 2) Обводи окружних судів в Іршаві і Севлюші прилучуються до обводів краєвого суду і державної прокуратури в Хусті” [14, ф. 577, оп. 1, спр. 3, арк. 22–25]. 21 лютого 1939 р. А. Волошин видав останнє розпорядження уряду щодо судочинства, згідно з яким деякі села з одного судового округу включалися до іншого.

Аналізуючи функціонування судової системи краю кінця 1938 р. – початку 1939 р., В. Лемак констатує, що, по-перше, система судів того часу не виступала незалежною судовою владою, судочинство істотно відрізнялося від судової процедури домюхненського періоду; по-друге, перестав діяти основний принцип законності; по-третє, судові функції здійснювали також представники виконавчо-розпорядчої влади [8, с. 112].

Отже, вимушена реформа судової системи, її територіальної компетенції, складу судів призвела до неоднозначних наслідків. Суди позбавлялися можливості розгляду деяких справ, зросло свавілля й політичне переслідування з боку чиновників, а судова система фактично втратила незалежність як окрема гілка влади. З іншого боку позитивним досягненням у судовій реформі було впорядкування судової системи на територіях, які були підмандатні колишнім окружним судам в Ужгороді й Мукачеві та відновлення судової влади на всій території Карпатської України.

Утім варто зазначити, що на даний час відсутнє ґрунтовне наукове дослідження питань організації судової системи та судочинства на теренах Підкарпатської Русі у складі Чехословацької держави, яке б опиралося на потужну джерельну та історіографічну базу.

Список використаних джерел:

1. Вегеш М. Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938-1939). Ужгород, 2020. 552 с.
2. Тридцять років на службі історії: у трьох томах. Том 2: Вибрані біографічні нариси про життя і діяльність професора Миколи Вегеша / Укладач Анна Чаварга. Ужгород, 2023. 373 с.
3. Віднянський С., Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення. К., 2021. 372 с.
4. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. К., 2017. 268 с.
5. Болдижар М.М. Болдижар С.М. Державність на Закарпатті: події, факти, оцінки. Ужгород, 2003. 212 с.
6. Sbirka zakony a narizeni statu Cescoslovenskego
7. Нариси історії Закарпаття. Том II (1918–1945). Ред. кол.: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп: історія. Ужгород, 1995. 665 с.
8. Лемак В.В. Закарпаття у державно-правовій системі Чехословацької республіки (1919–1939 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. К., 1996. 159 с.
9. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород, 2010. 720 с.
10. Болдижар М.М. Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. Ч. 2. Ужгород, 1996. 95 с.
11. Вегеш М.М., Віднянський С.В. Августин Волошин – батько карпатоукраїнського народу. К., 2020. 472 с.
12. Вегеш М., Чаварга А. В обороні Карпатської України: Карпато-Українська держава та світове українство (1938-1939): монографія / Перекл. із чеської Н. Петріца. Ужгород, 2021. 380 с.
13. Болдижар М.М. Краю мій рідний. Науково-популярні нариси з історії Закарпаття. Ужгород, 1998. 232 с.
14. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО).
15. Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Львів, 288 с.
16. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: Навчальний посібник. К., 2011. 944 с.